

The Position of Women in Political Development: The Content Analysis of Iran’s Fifth and Sixth Development Plans

Mostafa Kavakebyan

Associate Professor, Political
Sciences, Allameh Tabataba’i University,
Tehran, Iran

Azim Matin*

Ph.D Student, Political Sciences, Allameh
Tabataba’i University, Tehran, Iran

Introduction

Political development is a process that enhances the responsibility and accountability of the government in fulfilling its roles and duties. This involves not only increasing the number of political actors but also improving their quality. A key component of political development is the promotion of political equality and public oversight. This ensures that all members of society have an equal opportunity to influence the political direction of their society and to monitor the activities, decision-making processes, and actions of the government. Furthermore, the optimal use of both potential and actual human resources is a critical prerequisite for achieving development. Women constitute a crucial part of this effective force, and their optimal involvement is essential. It is important to recognize that human resources in development

---

* Corresponding Author: azimmatinkia@yahoo.com

How to Cite: Kavakebyan, M & Matin, A., (2025), “The Position of Women in Political Development: The Content Analysis of Iran’s Fifth and Sixth Development Plans”, *Political Strategic Studies*, Vol. 13, No. 51, 283-323.

Doi: [10.22054/QPSS.2024.76423.3328](https://doi.org/10.22054/QPSS.2024.76423.3328).

theories are not limited to men (Afrakhteh & Saraei, 2013). The position of women in the political development of a country is vital for promoting gender equality and ensuring inclusive governance. Thus, increasing women's participation is essential for advancing political and economic development. Highlighting the importance of women's participation in political development, the present study aimed to examine the long-term and mid-term consequences of their involvement in development plans. Addressing the research problem is crucial for developing comprehensive strategies, policies, and interventions that promote gender equality, inclusive governance, and sustainable development. The development plan plays a key role in shaping a country's path toward progress, serving as a practical guide for executive and administrative bodies. Iran's Development Plans encompass a set of mid-term initiatives, approved by the Islamic Parliament of Iran, that span a five-year period under the current government.

Literature Review

The issue of gender permeates all institutions, as well as the intellectual and value systems of society. It is essential for values, norms, beliefs, legal frameworks, government institutions, organizations, decision-making systems, and policymakers to be attuned and responsive to the need for equal opportunities, facilitates, and gender equality (Afrakhteh & Saraei, 2013). Amartya Kumar Sen, a prominent institutional economist, emphasizes the importance of making individuals more capable, particularly women. In his book *Development as Freedom*, Sen dedicated a chapter to the active role of women in driving social transformations (Sen, 1999). A critical factor contributing to various forms of inequality against women is the planning process. Policies, programs, resource allocation, and other aspects of planning frequently result in women receiving a disproportionately smaller share of welfare benefits and occupying a marginal position in development. This disparity is evident across key indicators such as education, health, employment, and political participation (Sen, 1999). Concerning the

Persian-language literature, the book *Women and Political Participation* (2017) by Simin Hajipour Sardovii used a questionnaire, administered to both men and women, to collect and analyze the relevant data. It explored structural barriers and gender issues in the dynamics of male–female relations in society. Moreover, in *The Position of Women in the Progress of Society in Iran's Five-Year Development Plans* (2018), Mohammadi critically evaluated feminist theories while conceptualizing Islamic perspectives on women's roles in society. Using a theoretical framework rooted in Islamic thought, the author examined women's interactions and the concept of development, focusing on the involvement and support for women within the context of Iran's First to Fifth Development Plans.

Materials and Methods

The present study used thematic analysis to examine the content of Iran's Fifth and Sixth Economic, Social, and Cultural Development Plans. This process involved collecting relevant materials, including interviews, articles, and guidelines, related to women's political participation and their position in Iran's Development Plans. The data was then analyzed to identify key themes and patterns concerning women's empowerment, gender equality, and political development.

Results and Discussion

The research hypothesis posits that enhancing political development indicators for women in Iran, through the country's five-year development plans, will help dismantle structures of inequality and strengthen women's empowerment. Guided by this hypothesis and a robust theoretical framework, the study yielded several key findings. First, women's political participation was identified as a critical aspect of political development. Second, the analysis highlighted structural barriers and gender issues that hinder women's active participation in political processes. Additionally, the study examined the contribution of Iran's Development Plans in advancing women's empowerment and promoting gender equality. Fourth, the research explored the strategies

and policies necessary to increase women's political participation and ensure equal opportunities in social and political arenas. Finally, the study assessed the progress made and the challenges encountered in achieving women's empowerment and gender equality within the framework of Iran's Development Plans.

Conclusion

The findings can have significant implications for policymakers, government agencies, and organizations involved in development planning and implementation. Drawing on the concept of capability, Amartya Sen emphasizes the individual's ability to utilize facilities, resources, and goods in alignment with their diverse human characteristics. The current research underscored the critical role of women's political participation in fostering inclusive governance and gender equality in development plans. The strategies and policies identified in this study provide valuable guidelines for enhancing women's empowerment and creating an environment conducive to their active participation in decision-making. By addressing both the challenges and opportunities associated with women's participation, the study contributes to the formulation of comprehensive and effective development plans that benefit the whole society.

Keywords: Political Development, Participation, Democracy, Women, Institutionalism, Human Capabilities.

----- فصلنامه علمی پژوهش‌های راهبردی سیاست -----

دوره ۱۳، شماره ۵۱، زمستان ۱۴۰۳، ۲۸۳-۳۲۳

qpss.atu.ac.ir

DOI: [10.22054/QPSS.2024.76423.3328](https://doi.org/10.22054/QPSS.2024.76423.3328)

جایگاه زنان در توسعه سیاسی؛ تحلیل مضمون برنامه‌های پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا.ایران

دانشیار علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

صطفی کواکبیان

دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

عظیم متین*

چکیده

مقاله به بررسی جایگاه توسعه سیاسی زنان در برنامه‌های توسعه‌ای اخیر کشور پرداخته و چارچوب نظری نهادگرایی را برای تحلیل این جایگاه ارائه می‌دهد. این مقاله با تأکید بر اهمیت مشارکت در توسعه سیاسی و بررسی چالش‌ها و فرصت‌هایی که بر اساس نظریه نهادگرایی و نظریات آمارتیا سن در خصوص قابلیت و توانمندی برای زنان وجود دارد، به تحلیل جایگاه زنان در برنامه‌های توسعه‌ای می‌پردازد. در این راستا مشارکت زنان در فرآیند تصمیم‌گیری، حقوق شهروندی و آزادی‌های شخصی و عمومی به‌عنوان اصول اساسی توسعه سیاسی مورد تأکید قرار می‌گیرد. این پژوهش جایگاه زنان در برنامه‌های پنج‌ساله پنجم و ششم توسعه کشور را تحلیل کرده، اهداف، تأثیرات و نقاط قوت و ضعف این برنامه‌ها را با توجه به این نظریات بررسی می‌کند. تحلیل بر اساس مفهوم قابلیت افراد صورت می‌گیرد که شامل مواردی چون آموزش‌های اساسی، رسانه‌های آزاد، مشارکت آزاد در انتخابات و حقوق مدنی است. استفاده از مفهوم قابلیت می‌تواند به تقویت سیستم‌های سیاسی فراگیر کمک کرده و افراد را برای دستیابی به پتانسیل کامل خود توانمند سازد. با درک جامع‌تر از این مسائل، سیاست‌گذاران قادر خواهند بود استراتژی‌های هدفمندتر و مؤثرتری برای پیشبرد توسعه سیاسی و ارتقای قابلیت‌های انسانی تدوین کنند.

واژگان کلیدی: توسعه سیاسی، مشارکت، دموکراسی، زنان، نهادگرایی، سرمایه اجتماعی.

مقدمه

اصطلاح "توسعه" یکی از فراگیرترین مفاهیم در جوامع بشری است که در دو قرن اخیر تغییرات زیادی داشته است. در ابتدا تمرکز بر رشد کمی بود و سپس انواع رشد کیفی مطرح شدند و تعاریف، شاخص‌ها و برنامه‌ریزی‌های آن به‌طور مداوم تکامل یافتند. آنچه امروزه در اکثر کشورها پذیرفته و اجرا می‌شود، توسعه و برنامه‌ریزی آن است که با تعاریف، شاخص‌ها و قراردادهای خاص همراه است. توسعه سیاسی یکی از ابعاد توسعه است که ارتباط نزدیکی با مفاهیمی چون مشارکت سیاسی، فرهنگ سیاسی، تبلیغات سیاسی و ارتباطات سیاسی دارد. شاخص‌های توسعه سیاسی برخلاف معیارهای توسعه اقتصادی که کمیت‌پذیر هستند و از طریق شاخص‌هایی مانند تولید ناخالص ملی، درآمد سرانه و میزان تورم ارزیابی می‌شوند، کمیت‌پذیر نبوده و نمی‌توان پارامترهای آن را به‌طور دقیق اندازه‌گیری کرد. یکی از مسائل مهم در این زمینه، وجود متغیرهای متعدد و ارتباط پیچیده‌ای است که میان آن‌ها وجود دارد؛ به‌طوری‌که تشخیص روابط علی و معلولی این متغیرها به‌سادگی امکان‌پذیر نیست.

توسعه سیاسی را می‌توان فرآیندی دانست که مسئولیت‌پذیری دولت را در انجام وظایف و نقش‌های خود بهبود می‌بخشد و به‌طور همزمان که تعداد بازیگران سیاسی را افزایش می‌دهد، کیفیت آن‌ها را نیز ارتقا می‌بخشد. یکی از ویژگی‌های مهم توسعه سیاسی، افزایش برابری سیاسی و نظارت همگانی است؛ بدین معنا که افراد جامعه از نظر میزان تأثیرگذاری در سرنوشت سیاسی کشور، نقش برابر پیدا می‌کنند و می‌توانند بر فعالیت‌ها و اقدامات دولت و همچنین تصمیم‌سازی‌ها نظارت داشته باشند.

از سوی دیگر، مهم‌ترین پیش‌شرط برای رسیدن به توسعه، استفاده بهینه از امکانات و منابع بالقوه و بالفعل در بخش نیروی انسانی است که زنان نیز جزء این نیروی مؤثر به‌شمار می‌روند. استفاده بهینه از این پتانسیل برای کشورهای در حال توسعه مانند ایران ضرورت دارد. از آنجایی که تقریباً نیمی از جمعیت جامعه را زنان تشکیل می‌دهند، نیمی از مسئولیت مشارکت سیاسی و اجتماعی هر جامعه بر دوش زنان است که می‌توانند نقش مؤثری در فرآیند توسعه سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایفا کنند.

زنان امروز بخش عمده‌ای از جامعه فارغ‌التحصیلان دانشگاهی را در ایران تشکیل می‌دهند. این گروه از نیروی انسانی به‌دلیل گسترش آموزش عالی و افزایش آگاهی، مهارت و تخصص از توانمندی‌های زیادی در حوزه‌های فردی و اجتماعی برخوردار شده‌اند و مطابق با توانمندی‌های خود، مطالبه ورود به عرصه کنشگری سیاسی را دارند. این سرمایه اجتماعی بزرگ در مباحث توسعه سیاسی با چالش‌ها و موانع زیادی مواجه است؛ موانعی که شامل عوامل فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، حقوقی، عرفی، ساختاری، سیاسی و... می‌شود. دستیابی به توسعه پایدار به‌عنوان هدف اصلی کشورها در مسیر توسعه و پیشرفت، بدون حضور و مشارکت فعال زنان در عرصه‌های مختلف حیات جمعی، از جمله عرصه سیاسی ممکن نخواهد بود. جایگاه زنان در توسعه سیاسی کشورها، جنبه حیاتی برای ترویج برابری جنسیتی و تضمین حکومت فراگیر دارد. بنابراین بهبود وضعیت مشارکت زنان برای دستیابی به توسعه سیاسی و اقتصادی ضروری است.

این پژوهش بر حضور روزافزون زنان در عرصه سیاسی و سیاست‌گذاری و لزوم توزیع عادلانه قدرت و فرصت‌های برابر بین زنان و مردان تأکید دارد. این مقاله به بررسی اهمیت مشارکت سیاسی زنان، برابری جنسیتی در توسعه سیاسی و اهمیت قانون‌گذاری مبتنی بر توسعه سیاسی در قوانین و برنامه‌های فرادستی می‌پردازد. مسئله این تحقیق، درک و رسیدگی به چالش‌ها و فرصت‌های مشارکت زنان در فرآیندهای سیاسی در برنامه‌های توسعه‌محور است. هدف این تجزیه و تحلیل، برجسته کردن اهمیت مشارکت زنان در توسعه سیاسی و بررسی پیامدهای بلندمدت و میان‌مدت مشارکت آنان در برنامه‌های توسعه است.

پرداختن به این مشکلات تحقیقاتی برای توسعه استراتژی‌ها، سیاست‌ها و مداخلات جامع که برابری جنسیتی، حکمرانی فراگیر و توسعه پایدار را ترویج می‌کند، ضروری است. در کشور ما برنامه توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به مجموعه‌ای از برنامه‌های میان‌مدتی اطلاق می‌شود که به‌صورت پنج‌ساله توسط دولت وقت تنظیم و به تصویب مجلس شورای اسلامی می‌رسد. پس از انقلاب، در هشت سال جنگ ایران و عراق، امکان اجرای برنامه‌های توسعه کشور از بین رفت و نخستین برنامه در سال ۱۳۶۸ مصوب شد. تدوین الگو و برنامه توسعه یکی از اساسی‌ترین گام‌ها در مسیر تعیین مسیر توسعه و پیشرفت

کشور است، زیرا می‌تواند راهنمای عملی نظام اجرایی و اداری باشد. به‌طور کلی، نظام برنامه‌ریزی در ایران شامل دولت به‌عنوان نهاد برنامه‌ریز و مجری و مجلس شورای اسلامی به‌عنوان مرجع تصویب برنامه‌ها است. دولت همچنین وظیفه نظارت داخلی بر اجرای برنامه‌ها توسط بخش‌های زیرمجموعه خود را دارد، در حالی که مجلس پس از تصویب، نقش ناظر اصلی را ایفا می‌کند. همچنین مجمع تشخیص مصلحت نظام سیاست‌های کلی برنامه‌ها را تعیین کرده و برای تأیید و ابلاغ به دولت آن را به رهبری ارائه می‌کند. در نتیجه، نظام برنامه‌ریزی در ایران یک نظام تعاملی است که شامل قوه مجریه، قوه مقننه و سایر دستگاه‌های حاکمیتی می‌شود.

با بررسی و درک این چالش‌ها و تحلیل برنامه‌های میان‌مدت، محققان می‌توانند به تدوین رویکردهای مبتنی بر فرآیندهای سیاسی و آینده‌ای عادلانه‌تر و دموکراتیک‌تر حرکت کنند. ضرورت توانمندسازی زنان^۱ در عرصه توسعه سیاسی و افزایش جایگاه آنها در تصمیم‌سازی نیازمند برنامه‌ریزی جامع و کاربردی با استراتژی توسعه سیاسی است که در برنامه‌های فرادستی از جمله برنامه‌های آینده‌محور و مرحله‌ای پنج‌ساله توسعه می‌تواند این مهم را پوشش دهد یا ارتقا بخشد؛ بنابراین در این پژوهش جایگاه زنان در توسعه سیاسی ایران، برنامه‌های پنجم (۱۳۹۰-۱۳۹۴) و ششم (۱۳۹۶-۱۴۰۰) توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مورد بررسی و تحلیل مضمون قرار می‌گیرند. هدف این مطالعه بررسی اسناد فرادستی (برنامه پنجم و ششم توسعه) با تمرکز بر مشارکت زنان در فرایند تصمیم‌گیری است. این اسناد به وضوح حقوق شهروندی و آزادی‌های فردی را به‌عنوان اصول اساسی دموکراسی نشان می‌دهند. بنابراین این تأکیدات امکان فراهم آوردن فرصت برای مشارکت زنان در فرآیند تصمیم‌گیری را فراهم می‌سازد که باعث بهبود پایداری سیاسی و اجتماعی می‌شود چراکه از طریق توسعه سیاسی، کشور می‌تواند به‌طور جامعه‌محور، ترکیبی از توانمندی‌های زنان را در جهت بهبود شرایط زندگی و تحقق پیشرفت اقتصادی معرفی کند. پرسش‌های مقاله عبارتند از:

۱- در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران چه میزان به جایگاه زنان در توسعه سیاسی توجه شده است؟

---

1. Empowering Women

۲- چه سازو کارها و سیاست‌هایی برای ارتقای جایگاه زنان در توسعه سیاسی در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه مشخص شده است؟

فرضیه این است که با افزایش شاخص‌های توسعه سیاسی برای زنان در ایران، از طریق برنامه‌های پنج‌ساله توسعه، زنان را از ساختارهای نابرابری آزاد می‌سازد و قدرت‌یابی آنها را تقویت می‌کند. بدین منظور این پژوهش با استفاده از روش تحلیل مضمون، ماده‌ها و تبصره‌های برنامه‌های توسعه جمهوری اسلامی ایران را به‌عنوان واحدهای زمینه مورد بررسی قرار داده است.

برای درک و تبیین موضوع، ابتدا به مفهوم توسعه سیاسی و نظریات توسعه سیاسی پرداخته می‌شود سپس با استفاده از روش تحلیل مضمون و به کمک متن‌های مرتبط با موضوع موردنظر از قبیل مصاحبه‌ها، مقالات و دستورالعمل‌ها، به تحلیل دقیق و تفصیلی از محتوای آنها پرداخته می‌شود. روش تحلیل مضمون به کمک روش‌های کیفی و کمی می‌تواند در تحلیل مفاهیم، ایدئولوژی‌ها، ارزش‌ها، روابط اجتماعی و سیاسی و همچنین موارد دیگری که در متون مرتبط با موضوع قابل شناسایی هستند، مفید باشد و با استفاده از آن به شاخص‌سازی و تحلیل پرداخته می‌شود. بررسی و مطالعه مبانی نظری و مقدمات و بسترهای اجتماعی مقوله توسعه سیاسی در ایران از اهمیت بسزایی برخوردار است زیرا این نهال نوپا، نیازمند صیانت و تلاش مضاعف صاحبان اندیشه صائب در مورد ابعاد گوناگون این مقوله است. شناخت توصیفی - تحلیلی از روند توسعه سیاسی در ایران اهمیت زیادی دارد و به نظر می‌رسد این مهم با مقایسه برای پی بردن جایگاه مفهوم توسعه سیاسی نزد سیاستمداران و زمامداران و متون سیاسی و حقوقی برای شناخت آسیب‌ها و چالش‌های آن و به‌ویژه نسبتی که با مقولات دیگر از جمله حوزه سیاست، اقتصاد، حقوق و سایر مقولات پیدا می‌کند، به مراتب مهم‌تر و حیاتی‌تر جلوه می‌کند.

پیشینه پژوهش

سیمین حاجی‌پور ساردویی (۱۳۹۷) در کتاب «زنان و مشارکت سیاسی»، در یک بررسی واکاوانه به این پرسش پاسخ دهد که سیاست حضور و مشارکت سیاسی زنان در مجلس شورای اسلامی متأثر از چه ویژگی‌ها، مختصات و آسیب‌هایی است. عوامل بازدارنده سیاست حضور زنان در مجلس شورای اسلامی ایران کدامند و احزاب سیاسی، نمایندگان

مجلس، سازمان‌های زنان و دولت با استفاده از چه مکانیسم‌ها و راهکارها و توصیه‌هایی می‌توانند سیاست حضور زنان را تقویت کنند. نویسنده در این کتاب به موانع ساختاری و دغدغه‌های جنسیتی به روابط میان زنان و مردان در جامعه با استفاده از پرسشنامه بین زنان و مردان و گردآوری داده‌ها و تحلیل آن پرداخته شده است. در این پژوهش به تجزیه و تحلیل جایگاه زنان در برنامه‌های توسعه‌ای اخیر ایران پرداخته و از چارچوب نظری نهادگرایی استفاده می‌شود تا نقش زنان در توسعه سیاسی بررسی گردد. با استناد به نظریات آمارتیا کومارسن، جایگاه زنان در برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بررسی شده و مشارکت آنها در فرایند تصمیم‌گیری و حقوق شهروندی مورد تأکید قرار می‌گیرد که اصول اساسی توسعه سیاسی را تقویت می‌کند.

فاطمه محمدی (۱۳۹۸)، در کتاب «جایگاه زنان در پیشرفت جامعه در برنامه‌های پنج‌ساله توسعه جمهوری اسلامی ایران» به دنبال ارزیابی نقش زنان در فرآیند توسعه ج.ا. ایران از بعد نظری و عملی در چارچوب موازین اسلامی است. در این کتاب، نویسنده با نقد نظریات فمینیستی، به مفهوم‌شناسی نظریات اسلامی درباره زنان و جایگاه آن پرداخته و در ادامه با ارائه یک چارچوب نظری از دیدگاه‌های اسلامی به تعاملات زنان با مفهوم توسعه با تأکید بر برنامه‌های اول تا پنجم توسعه حضور زنان در شاخص‌های توسعه و حمایت جمهوری اسلامی از زنان پرداخته است. این مقاله به بررسی جایگاه توسعه سیاسی زنان در برنامه‌های توسعه‌ای اخیر کشور می‌پردازد و با ارائه چارچوب نظری نهادگرایی برای تحلیل این جایگاه، تئوری‌ها، مفاهیم و شواهد مرتبط را بررسی می‌کند. با توجه به اهمیت مشارکت زنان در توسعه سیاسی، درک بهتری از چالش‌ها و فرصت‌های این زمینه لازم است. چارچوب نظری نهادگرایی و نظریات آمارتیا کومارسن، تحلیلی خاص از جایگاه زنان در برنامه‌های پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا. ایران را ارائه می‌دهد.

مرضیه کرباسی‌زاده (۱۳۸۵)، در کتاب «سیر تحولات اجتماعی زنان در یکصد سال اخیر»، با استفاده از اسناد و مدارک، گزارش روزنامه و نیز آمار موجود در منابع سازمان برنامه و بودجه، بر آن است فعالیت‌ها، هدف‌ها، تلاش‌های زنان و توانمندی آنها و نیز جایگاه علمی و اجتماعی و کسب حقوق اساسی و فرهنگی زنان را از سال‌های انقلاب

مشروطیت تا سال ۱۳۷۵ بررسی می‌نماید. در کتاب خاطر نشان شده است: جنبش نوین اجتماعی زنان در ایران طی یک صد سال اخیر شروع شده و با گذشت زمان به لحاظ کیفی و نیز از نظر گستردگی اجتماعی تعمیق یافته است. این تحرک تنها عرصه زندگی فردی، سوادآموزی و نقش خانوادگی را شامل نگردید بلکه در فعالیت‌های اجتماعی، فرهنگی و مشارکت سیاسی خود را نشان داده است که خوشبختانه به تغییر افکار، اخلاق و عادات زنان ایرانی انجامیده است. فعالیت‌ها و اقدامات انجام شده برای ارتقای شخصیت و افزایش نقش اجتماعی زنان را در کشور می‌توان به سه گروه عمده تقسیم نمود:

الف- اقداماتی که توسط حکومت‌ها برای حقوق زنان انجام شده است، ب- حرکت‌هایی که توسط گروه‌های متعدد لائیک صورت گرفته است و پ- تلاش‌هایی که مجموعه نواندیشان دینی اعم از روشنفکران و روحانیون انجام داده‌اند. مقاله فعلی مکانیزم‌های توسعه سیاسی زنان در برنامه‌های توسعه‌ای اخیر کشور را بررسی می‌کند و با استفاده از چارچوب نظری نهادگرایی، به تجزیه و تحلیل نظریات و شواهد می‌پردازد. این مطالعه با اهمیت حضور زنان در توسعه سیاسی، چالش‌ها و فرصت‌های آن را بررسی می‌کند. تحلیل بر مشارکت زنان در برنامه‌های توسعه ایران تأکید دارد.

بهزاد رضوی آل‌هاشم (۱۳۸۸)، در مقاله «تحلیل جایگاه مشارکت زنان در فرآیند توسعه سیاسی - اجتماعی انقلاب اسلامی ایران» کتاب ماه علوم اجتماعی (ویژه مطالعات زنان و فمینیسم)، ش ۲۱، آذر ۱۳۸۸: ص ۶۰ - ۷۳.

این پژوهش از نوع مطالعات کیفی است که با بهره‌گیری از تکنیک تحلیل مضمون انجام شده است. داده‌های مورد استفاده از منابع آماری وزارتخانه‌ها، سازمان‌های دولتی، مرکز آمار ایران، مجلس شورای اسلامی، شورای اسلامی شهر و ... جمع‌آوری شده و با تکنیک تحلیل مضمون مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

نتایج تحقیق مبین این نکته است که در دوره انقلاب اسلامی، حضور و مشارکت زنان در رده‌های مدیریت به‌ویژه مدیریت‌های میانی و خرد، رشد چشمگیرتر داشته است؛ اما ورود زنان به رده‌های بالای سازمانی دارای موانع اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، عرفی و سلیقه‌ای است؛ بنابراین با وجود اینکه تعداد زنان متخصص در جامعه و نیروی کار افزایش یافته است، اما پیشرفت آنها در مشاغل تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری چندان محسوس

نبوده است. پژوهش نشان می‌دهد مدیریت آینده نیازمند استفاده بیشتر و کارآمدتر از پتانسیل زنان در سطوح کلان مدیریت جامعه است.

روش تحلیل داده

باید در نظر داشت که مقوله سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی به‌طور اساسی با قدرت ارتباط دارد و سیاست‌ها نتیجه فرایندهای پیچیده سیاسی، اجتماعی و نهادی هستند. از این‌رو در تحلیل فرایند سیاست‌گذاری باید از مدلی استفاده کرد که قابلیت بررسی مهم‌ترین مؤلفه‌ها و متغیرهای تأثیرگذار در این فرایند را داشته باشد. تحلیل مضمون، روشی در پژوهش‌های کیفی است که بر شناسایی، تحلیل و تفسیر الگوهای معانی در داده‌های کیفی تمرکز دارد. مضمون یا تم، عنصر کلیدی این روش است. مضامین، واحدهای پرارزش تجزیه و تحلیل محتوا هستند و منظور از آنها معنای خاصی است که از یک کلمه، جمله یا پاراگراف برداشت می‌شود. مضامین فضای خاصی را اشغال نمی‌کنند؛ زیرا یک جمله ممکن است چندین مضمون داشته باشد، یا چند پاراگراف متن تنها یک مضمون را دربرگیرد. این روش همانند سایر روش‌های تحلیل کیفی در علوم اجتماعی، رشد چشمگیری داشته است. هدف اصلی تحلیل مضمون، تبدیل داده‌های پراکنده و متنوع به داده‌های غنی و تفصیلی است (Braun & Clarke, 2006: 16). بنابراین، تحلیل مضمون به‌عنوان یک تحلیل استقرایی تحلیلی، در آن محقق با طبقه‌بندی داده‌ها و الگوهای موجود در آنها به سنخ‌شناسی تحلیلی دست می‌یابد. این نوع تحلیل در وهله نخست به دنبال الگویابی در داده‌هاست. زمانی که الگوها شناسایی شدند باید از طریق تم‌ها یا موضوعات، این الگوها حمایت شوند؛ به عبارت دیگر، تم‌ها از داده‌ها نشات می‌گیرند (فقیهی‌نژاد و کیا، ۱۳۹۷: ۴۵). این روش، فرآیندی برای تحلیل داده‌های متنی است که داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌های غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. به‌طور کلی تحلیل مضمون روشی است برای

۱- دیدن متن؛

۲- برداشت و درک مناسب از اطلاعات ظاهراً نامرتبط؛

۳- تحلیل اطلاعات کیفی؛

۴- مشاهده نظام‌مند مؤلفه‌های فراگیر، سازمان دهنده و پایه‌ای؛

۵- تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (Boyatzis, 1998: 4).

تحلیل قالب مضامین و تحلیل شبکه مضامین نیز از ابزارهایی هستند که معمولاً در تحلیل مضمون به کار می‌روند. قالب مضامین، فهرستی از مضامین را به صورت سلسله مراتبی نشان می‌دهد. شبکه مضامین نیز ارتباط میان مضامین را در نگاره‌هایی شبیه تارنما نشان می‌دهد. در این مقاله از روش تحلیل مضمون که ورودی آن برنامه‌های توسعه پنجم و ششم است و پس از طی فرایند تحلیل مضامین، به شبکه‌هایی از مفاهیم که دارای سطح‌بندی هستند، مورد استفاده قرار گرفت. سطح‌بندی مضامین به این معناست که برخی از مضامین مهم‌تر که انتزاعی‌تر هم هستند در جایگاه مرکزی قرار می‌گیرند و سایر مضامین، پیرامون این مضامین اصلی سازمان می‌یابند (عابدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۵۸). در این پژوهش از نرم‌افزار MAXQDA برای استخراج و دسته‌بندی داده‌ها استفاده شده است. MAXQDA، نرم‌افزاری تحلیل محتواست که برای مدیریت و تحلیل داده‌های کیفی به کار می‌رود. این ابزار مورد استفاده پژوهشگران و دانشجویان حوزه‌های علوم انسانی، علوم اجتماعی، روانشناسی و مدیریت قرار می‌گیرد. در تحقیقات پایه و کاربردی، تحلیل داده‌ها به عنوان یک امر حیاتی محسوب می‌شود، زیرا به دلیل حجم و پیچیدگی داده‌ها، استفاده از نرم‌افزارهای تحلیلی نظیر MAXQDA ضروری است. با استفاده از قابلیت‌های قدرتمند MAXQDA، می‌توان به تحلیل دقیق داده‌های پژوهشی پرداخت و نتایج موثری را به دست آورد. علاوه بر این با استفاده از روش‌های تحلیلی متنوع در MAXQDA می‌توان بهبود قابل توجهی در کیفیت تحلیل داده‌ها داشت و به روش‌های جدید و به‌روزتری برای تحلیل داده‌ها روی آورد.

چارچوب مفهومی

بحث توسعه و توسعه سیاسی از جمله مباحثی است که در چند دهه اخیر توجه عده زیادی از محققان را به خود جلب کرده و در کانون علایق فکری اندیشمندان علوم اجتماعی و علوم سیاسی قرار گرفته است. مباحث این حوزه، به‌ویژه برای نخبگان فکری و اجرایی کشورهای در حال توسعه از اولویت و اهمیت مضاعفی برخوردار است، چراکه در این‌گونه کشورها فرآیند توسعه و توسعه‌نیافتگی، چالش اصلی جامعه را تشکیل می‌دهد و همه وقایع و تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی این کشورها، خواه‌ناخواه تحت تأثیر آن قرار دارند (پرزورسکی، ۱۳۸۶: ۲۶). توسعه یا نوسازی مفهومی است که برای تبیین

تحولات عصر مدرن بکار گرفته شده است. توسعه، دگرذیسی و تغییراتی ایجاد می‌کند و به پیوستگی هرچه بیشتر نهادهای دولتی و اجتماعی یاری می‌رساند؛ بنابراین توسعه بهبود، رشد و گسترش همه شرایط و جنبه‌های مادی و معنوی زندگی اجتماعی را گویند. از طرفی گسترش ظرفیت نظام اجتماعی برای برآوردن احتیاجات محسوس یک جامعه، امنیت ملی، آزادی فردی، مشارکت سیاسی، برابری اجتماعی، رشد اقتصادی، صلح و موازنه محیط زیست، مجموعه‌ای از این احتیاجات است که از تعاریف توسعه محسوب می‌شود. توسعه سیاسی به مفهوم وسیع آن یعنی توسعه نهادها، دیدگاه‌ها و ارزش‌هایی که نظام و قدرت سیاسی یک جامعه را تشکیل می‌دهد. برای همین باید گفت توسعه سیاسی، توجه خود را به ویژگی‌هایی چون نظم قانونی و ثبات سیاسی معطوف کرده تا از طریق شکل‌گیری یک چهارچوب پابرجای حکومت، رویه‌های قابل اتکا برای تضمین دست‌یابی به نهادهای حکومت به دست آید و به قولی توسعه سیاسی به‌عنوان اعطای اختیارات و توان اعمال اطاعت به اقتدار قانونی - عقلایی می‌باشد (مک‌لین، ۱۳۹۵: ۶۲۱-۶۲۱) یا به تعبیری دیگر عبارت است از بالا رفتن کارایی و ظرفیت نظام برای پاسخگویی به نیازهای فزاینده و جدال‌های مشخص در جامعه یا عبارت است از توانایی برای پایه‌ریزی و شکل دادن به بیشترین منابع داخلی و کسب قدرت ملی (پای، ۱۳۷۰: ۴۰).

بدین ترتیب توسعه سیاسی توان دولت را برای بسیج و اختصاص منابع و تبدیل تقاضاها و حمایت‌ها (درونداها) به نتایج و پیامدها و تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌ها (خروجی‌های سیاست) افزایش داده و چنین توسعه‌ای را در خدمت حل مشکلات و انطباق حکومت و نظام سیاسی با محیط و تحقق اهداف ملی قرار می‌دهد. توسعه سیاسی مقوله‌ای است که دربرگیرنده حکومت مسئول (پاسخگو) و فراهم آمدن فرصت‌ها برای مشارکت مردمی از طریق اعمال آزادی، تشکیل انجمن‌ها و تشکل‌های مردمی می‌باشد. البته نکته قابل توجه اینکه پیوندهای میان پیشرفت اقتصادی و توسعه سیاسی را نمی‌توان نادیده گرفت، پیشرفت اقتصادی از طریق متغیرهای دخیل چون گسترش ارتباطات، توسعه سیاسی را تسهیل می‌دهد (پای، ۱۳۷۰: ۱۲۲). برای همین، توسعه سیاسی با سه دسته نظریه قابل تبیین می‌باشد.

الف- نظریاتی که توسعه سیاسی را با دموکراسی مترادف می‌دانند که در بحث توسعه سیاسی بر پارلمانتاری بودن نظام و انتخابات، کثرت‌گرایی، نظام رقابتی، اقتدار قانونی نظام یافته، آزادی مطبوعات و مشروعیت سیاسی تأکید دارند.

ب- نظریاتی که بر تغییر و توسعه سیاسی، تمرکز تحقیقاتی داشته و بر «تغییر و تحول و فراز و نشیب‌های تغییر» تأکید دارند و در این راستا برای توسعه سیاسی اصولی را برمی‌شمارند که به چند مورد آن اشاره می‌شود:

- ۱- آموزش مهم‌ترین رکن برنامه‌ریزی جامعه می‌باشد؛
- ۲- عموم مردم، منطق و شیوه‌های کار جمعی را بیاموزند؛
- ۳- تصمیم‌گیری مبتنی بر اصلاح‌نگری و اصلاح‌پذیری باشد؛
- ۴- انتخاب افراد (یا گزینش سیاسی) بر اساس رقابت و توانایی و لیاقت صورت گیرد؛
- ۵- قانون‌پذیری در میان مردم بنیادی باشد؛
- ۶- هویت عمومی جامعه فوق‌العاده قوی و مستحکم باشد؛
- ۷- منافع هیئت حاکم با مصالح و منافع عمومی مردم همسو باشد؛
- ۸- دولت تنها منبع فرهنگ اجتماعی نباشد و نهادهای غیردولتی در نظم اجتماعی مؤثر و فعال باشند (سریع القلم، ۱۳۷۸: ۵).

پ- نظریاتی که به تجزیه و تحلیل بحران‌ها (فرهنگ سیاسی، مشارکت، مشروعیت و...) و مراحل تسلسلی توسعه سیاسی پرداخته‌اند. این نظریات بر کارکردهای اجتماعی در مسیر توسعه سیاسی مانند پدیده ظرفیت اجتماعی، سیاسی عدالت و تقسیم امکانات و منابع و نهایتاً سیاسی - اجتماعی، برخورد هیئت حاکم بر بحران مشروعیت تأکید دارند که روشنفکران غرب‌گرا بیشتر از این منظر به توسعه سیاسی نگاه کرده‌اند.

باید توجه داشت که برخی نظریه‌های توسعه سیاسی به دلیل طرفداری یک‌جانبه از ارزش‌های دموکراتیک لیبرالی، توسعه سیاسی را پیشرفتی در جهت دموکراسی لیبرالی در نظر گرفته و توسعه سیاسی به گونه‌ای تغییرناپذیر به ایجاد یک جامعه دموکراتیک لیبرالی خواهد انجامید دانسته‌اند، هرچند به‌طور گسترده‌ای مورد انتقاد قرار گرفته‌اند (راش، ۱۳۹۳: ۲۴۷). بر این اساس توسعه سیاسی به‌عنوان یک روش در هر جامعه‌ای وجود دارد که این

مهم به طور معمول با مشخصه‌های همراه می‌شود که برخی از مهم‌ترین آن در محورهای زیر قابل بررسی است:

- * جابه‌جایی مسالمت‌آمیز قدرت از راه انتخابات؛
- * کوشش در جهت جلب رضایت مردم؛
- * پاسخگو کردن قدرت سیاسی و نقدپذیری مسئولان؛
- * برپایی حکومت قانون از طریق مجلس قانون‌گذاری؛
- * فردیت و آزادی افراد و تکریم حقوق فرد؛
- * وجود احزاب، آزادی مطبوعات، انتخابات؛
- * حضور نخبگان سیاسی در صحنه تحولات کشور (ساوه درودی و همکاران، ۱۳۹۲: ۴۲).

چارچوب نظری پژوهش

در تمامی نظریات توسعه سیاسی تأکید بر انسان، استفاده از توانمندی‌های او و توسعه منابع انسانی است. هر جامعه انسانی نیز متشکل از مردان و زنانی است که تحت روابط متقابل اجتماعی و در عین وابستگی به یکدیگر، نقش و کارکرد ویژه‌ای را ایفا می‌کنند. بنابراین نقش زنان در توسعه مستقیماً با هدف توسعه اجتماعی و اقتصادی بستگی دارد و از این رو در تحول همه جوامع انسانی عاملی بنیادی محسوب می‌شود (غفاری، ۱۳۸۸: ۱۰). این در حالی است که دستیابی به توسعه پایدار به عنوان انتخاب ناگزیر کشورها در مسیر توسعه و پیشرفت، بدون حضور و مشارکت فعال زنان در ساحت‌های مختلف حیات جمعی از جمله عرصه سیاسی حاصل نخواهد شد. بر این مبنای بهبود وضعیت مشارکت زنان برای دستیابی به توسعه سیاسی و اقتصادی لازم و ضروری است؛ بنابراین توجه به نقش زنان در فرایند توسعه در چند دهه اخیر بسیار مورد توجه متفکرین و سیاستگذاران قرار گرفته است تا با برآورد و بالفعل کردن ظرفیت و توانایی زنان در همه شاخه‌های توسعه، نتایج مهمی به بار آورد (حق پناه، ۱۳۹۸: ۱۹).

اهمیت نقش زنان در توسعه موجب گردید تا مسائل مربوط به شرکت همه‌جانبه زنان در فرایند برنامه‌های توسعه ملی از دهه هفتاد میلادی به تدریج وارد دستور سازمان‌های توسعه‌محور گردد (صادقی، ۱۳۸۶: ۶). در ایران بعد از انقلاب، اهداف توسعه‌ای به صورت برنامه‌های پنج‌ساله برنامه‌ریزی و دنبال شد، بدین صورت که قوانین برنامه توسعه به صورت

لایحه توسط دولت تدوین می‌گردد و تصویب آن بر عهده مجلس شورای اسلامی است. این برنامه‌ها و قوانین میان‌مدت در قالب برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به مدت پنج سال تدوین و تصویب و اجرا می‌شوند. اساس این پژوهش مبتنی بر دیدگاه نهادگراست. نهادگرایان با توجه به سیر تاریخی جوامع و اهمیت مسائل اجتماعی در شکل‌گیری نهادها، گام بزرگی برای فهم درست واقعیت برداشته‌اند. در این دیدگاه، جامعه شامل ارزش‌ها، باورها، اعتقادات، روش‌ها و ارکان سازمان حکومتی و دولتی به‌عنوان نهاد کامل و به‌هم‌پیوسته مدنظر قرار می‌گیرند. به‌عبارتی در چارچوب نظری موضوع جنسیت در بطن تمامی نهادها و نظام فکری و ارزشی جامعه قرار می‌گیرد و لازم است ارزش‌ها، هنجارها، اعتقادات، نظام حقوقی، ارکان و سازمان‌های حکومتی، نظام تصمیم‌گیرنده و سیاستگذاران به‌ضرورت تساوی فرصت‌ها و امکانات و برابری جنسیت حساس و فعال شوند (افراخته و سرایی، ۱۳۹۲: ۱۴۰).

آمارتیا کومار سن، اقتصاددان نهادگرایی است که به موضوع ایجاد قابلیت‌ها و توانمندی‌ها برای انسان‌ها به‌خصوص زنان توجه ویژه‌ای دارد. آمارتیا سن در کتاب توسعه به مثابه آزادی، فصلی را با عنوان نقش فاعلی زنان در تحولات اجتماعی به زنان اختصاص داده است. وی در این بخش اهمیت سلامتی و بهداشت بر نقش فاعلی زنان تاکید دارد و نقش فاعلی زنان را از فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی تا مشارکت‌های سیاسی مورد توجه قرار داده است (Sen, 2000: 189-203).

یکی از عوامل نابرابری‌ها علیه زنان، فرایند برنامه‌ریزی است یعنی مجموعه سیاست‌ها و برنامه‌های اتخاذ شده، تخصیص منابع مالی و بودجه و اقداماتی از این قبیل منجر می‌شود که در نهایت زنان سهم کمتری از رفاه و جایگاه مطلوب توسعه داشته باشند. وضعیت شاخص‌هایی مانند آموزش، دسترسی به امکانات بهداشتی، حضور در بازار کار، حضور در سطوح تصمیم‌گیری و مدیریتی برای زنان و عدم توجه کافی به مسائل و نیازهای زنان را باید برشمرد. شواهد فراوانی وجود دارد که نشان می‌دهد توانمندسازی زنان از طریق فرصت‌های بهتر و برنامه‌ریزی با نگاه غیرجنسیتی و برابر تأثیر بیشتر و مثبتی بر زندگی همه افراد جامعه دارد و متغیرهایی مانند نرخ باسوادی و نرخ مشارکت زنان نقش تعیین‌کننده‌ای دارد (سن، ۱۳۸۶: ۲۶۴-۲۲۸). با توجه به دیدگاه آمارتیا سن، توسعه را

به‌سختی می‌توان صرفاً برحسب اسباب و وسایل رفاه و آسایش مانند افزایش در شاخص درآمد ناخالص ملی^۱ و تولید ناخالص داخلی^۲ یا صنعتی شدن یا نوسازی اجتماعی تعریف کرد. اینکه چه بخشی از قابلیت‌های کنونی هر فرد به فعلیت می‌رسد به فرصت‌های اقتصادی، امکانات اجتماعی و شرایط بهداشتی و پایه‌ای آموزش بستگی دارد و این فرصت‌ها تا حدودی مکمل یکدیگر برای تقویت توسعه در شاخص‌های گوناگون هستند. آمارتیا سن مفهوم قابلیت که شاخصی برای آزادی فرد است به‌عنوان معرف توسعه اقتصادی و اجتماعی مطرح می‌کند و از طریق این تئوری اعمال ملاحظات اخلاقی در برنامه‌های توسعه را فراهم می‌کند (سن، ۱۳۸۶: ۱۹۰).

آمارتیا سن با استفاده از همین مفهوم قابلیت، توانمندی افراد را برای استفاده از امکانات، منابع و کالا با توجه به ویژگی‌های انسان، متنوع می‌بیند. این توانمندی‌ها شامل خواندن و نوشتن از طریق آموزش‌های اساسی - آگاهی و احاطه داشتن از طریق رسانه‌های آزاد - فرصت مشارکت آزادانه از طریق انتخابات، همه‌پرسی و استفاده عام از حقوق مدنی و شهروندی است و این تسهیلات نه‌تنها برای هدایت زندگی شخص، بلکه برای مشارکت مؤثر در فعالیت‌های اقتصادی و سیاسی اهمیت فراوان دارد (سن، ۱۳۸۶: ۲۳۹). این چارچوب با تکیه بر نظریه‌های سن، به دنبال ارائه درک جامعی از عوامل مؤثر بر مشارکت سیاسی و توانمندسازی زنان در چارچوب توسعه سیاسی ایران است. با بکارگیری رویکرد قابلیت‌های آمارتیا سن و بینش او در مورد نابرابری جنسیتی، روشن کردن چالش‌ها، فرصت‌ها و استراتژی‌های بالقوه برای تقویت عاملیت سیاسی و شمول زنان در ایران، دریچه‌ای برای بررسی جایگاه زنان در توسعه سیاسی در ایران در چارچوب برنامه‌های پنج‌ساله توسعه کشور فراهم می‌کند که با ایجاد بینش و توصیه‌های سیاستی، می‌تواند به تقویت عاملیت سیاسی زنان، توانمندسازی و برابری جنسیتی در چشم‌انداز سیاسی ایران کمک کند.

---

۱. تولید ناخالص ملی یا (Gross National Product) GNP شاخصی است برای سنجش رشد اقتصادی و فعالیت واحدهای صنعتی و صنفی یک کشور و یک ملت.

۲. تولید ناخالص داخلی (Gross Domestic Product) GDP مهم‌ترین متغیری است که در تجزیه و تحلیل‌ها و ارزیابی‌های اقتصاد کلان از آن استفاده می‌شود.

یافته‌ها

دموکراسی و آزادی در هر ملتی با شرایط خاص آن کشور ارزیابی می‌شود. این ارزیابی‌ها شامل بررسی عوامل سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و همچنین میزان آزادی‌های مدنی و شفافیت دولت برای ارائه معیاری جامع از سلامت دموکراتیک و آزادی‌های فردی است. یکی از مسائل پیش روی فرایند توسعه، پیامدهای برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بر زندگی زنان به‌عنوان نیمی از آحاد جامعه و به‌عنوان یکی از مهم‌ترین گروه‌های اجتماعی تأثیرگذار و تأثیرپذیر از تحولات و تغییرات اجتماعی اخیر است. اینکه این برنامه‌ها تا چه حد به بهبود مناسبات و کارکرد نهاد خانواده منجر شده و یا تا چه حد به تحولات این نهاد اجتماعی و کاهش آسیب‌های پیش رو توجه کرده و همچنین توجه به اینکه این برنامه‌ها چه نقشی در رفع فقر زنان و حمایت از گروه‌های آسیب‌پذیر زنان داشته و چگونه در مسیر رشد و شکوفایی زنان جامعه گام برداشته، حائز اهمیت است. علاوه بر این با توجه به اینکه زنان به‌واسطه نقش تولیدی (کارخانگی و فعالیت‌های اقتصادی خارج از منزل) و بازتولیدی (فرزندآوری و پرورش نیروی انسانی) نقش مهمی در فرایند توسعه ایفا خواهند کرد، امروزه به‌منظور دستیابی به توسعه و پیشرفت همه‌جانبه، بر ضرورت توجه به ملاحظات جنسیتی در برنامه‌های توسعه تأکید می‌شود (کریمی فقهی، ۱۳۹۱: ۴۶). افزون بر این فقدان توجه به آثار سیاست‌گذاری‌ها در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی بر نهاد خانواده از نکاتی است که عموماً مورد بی‌توجهی قرار گرفته و همین مسئله بر ضرورت بازنگری بر فرایند تدوین سیاست‌ها و برنامه تأکید دارد.

اذعان به این نکته مهم است که ایران در قرن گذشته تحولات اجتماعی مهمی را تجربه کرده است. این تغییرات تحت تأثیر عواملی مانند مدرنیزاسیون، شهرنشینی و تأثیر جنبش‌های جهانی زنان بوده است (منصوری، ۱۴۰۲: ۵۹). در نتیجه جایگاه و نقش زنان در جامعه ایران تکامل یافته است. در عرصه سیاسی، حرکت توسعه سیاسی زنان در ایران پیچیده و چندوجهی بوده است. با تأسیس جمهوری اسلامی ایران، چارچوبی اسلامی بر جنبه‌های مختلف زندگی عمومی از جمله مشارکت زنان در سیاست تأثیر گذاشته است. قانون اساسی ایران حقوق سیاسی زنان از جمله حق رأی و نامزدی را تضمین می‌کند. با این حال، چالش‌ها و محدودیت‌هایی در عمل وجود داشته است. اندرسون فرآیند

سیاست‌گذاری را شامل مراحل تنظیم دستور کار، تدوین سیاست، تصمیم‌گیری، اجرای سیاست‌ها و ارزیابی سیاست‌ها می‌داند (Anderson, 1974: 19). بر این اساس امروزه حوزه زنان یکی از موضوعات مهم در فرایند سیاست‌گذاری اجتماعی و فرهنگی است. یکی از مهم‌ترین اسنادی که وضعیت توسعه سیاسی زنان را در ایران به‌عنوان تصمیماتی که به شکلی مستقیم یا غیرمستقیم بر وضعیت بهزیستی زنان و خانواده اثر می‌گذارد و تغییرات و تحولات حاکم در نوع نگاه به زنان، جایگاه و کارکردهای آن و ارتقای جایگاه زنان را ارزیابی می‌نماید، برنامه‌های پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی هستند. برنامه‌های توسعه در هر کشوری از مهم‌ترین اسناد رسمی سیاست‌گذاری محسوب می‌شوند که در زمان اجرا، مبنای اقدامات دستگاه‌های دولتی قرار می‌گیرند؛ بنابراین دولت‌ها از طریق برنامه‌های توسعه، اولویت‌های سیاستی خود را اعلام و اجرا می‌کنند. با توجه به اینکه برنامه‌های توسعه؛ مسیر اجرای سیاست‌ها، قواعد و دستورالعمل‌های دولت را طی پنج سال تعیین می‌کنند، فهم اینکه دولت چه رویکردی به مسائل دارد و تغییرات در موضوعات و رویکرد مواجهه با مسائل در این برنامه‌ها حائز اهمیت است. از سوی دیگر با توجه به اینکه در حال حاضر در آستانه تدوین برنامه هفتم توسعه هستیم بررسی و آسیب‌شناسی برنامه‌های گذشته به‌منظور اصلاح و بهبود فرایند کارشناسی تدوین برنامه هفتم حائز اهمیت است.

برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۴-۱۳۹۰): قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، در ۱۵ دی‌ماه سال ۱۳۸۹ در ۲۳۵ ماده و در نه فصل به تصویب مجلس شورای اسلامی رسید و اجرای آن با ابلاغ در سال ۱۳۹۰ رسماً آغاز شد. بر اساس زمان‌بندی اجرای این برنامه قرار بود تا پایان سال ۱۳۹۴ نهایی شود اما از آنجایی که این برنامه نتوانست مسیر اجرای برنامه‌های پیش‌بینی شده خود را به‌درستی طی کند یکسال زمان اجرای آن تمدید و تکمیل اجرای آن به سال ۱۳۹۵ موکول گردید.

برنامه ششم توسعه (۱۴۰۰-۱۳۹۶): قانون برنامه پنجم‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، حاوی ۲۰ بخش و ۱۲۴ ماده تدوین، تصویب و جهت اجرا به ادارات و سازمان‌های مرتبط از سوی دولت ابلاغ گردیده است. این برنامه به‌منظور دستیابی به رشد اقتصادی متوسط سالیانه ۹ درصد و ضریب جینی ۲۹ درصد در سال پایانی

برنامه ارائه شده است. برنامه ششم توسعه طوری تعریف شده که به رشد تولید رقابتی مبتنی بر دانش و فناوری در چارچوب سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و فرهنگ ایرانی - اسلامی در تعامل سازنده با جهان توجه شده است. در قانون برنامه ششم بخش ۱۵ به صورت دقیق‌تری به موضوع آسیب‌های اجتماعی تحت عنوان بیمه اجتماعی، امور حمایتی و آسیب‌های اجتماعی پرداخته است.

یکی از تعاریف اولیه و رایج تحلیل محتوا از برلسون^۱ است. به اعتقاد او تحلیل در ویژگی، محتواهای ظاهری یک پیام (متن، مکالمه و...) را به شکل عینی و مستقل از برداشت نظام‌مند و شخصی محقق بر طبق قواعد معین و کمی بر اساس شاخص‌های آماری توصیف می‌کنند. از نظر گروهی از محققان، صرف محتوای ظاهری پیام‌چندان ارزشمند نیست و یک پژوهشگر باید استنباط و قضاوت خود را نیز به کار ببرد و محتوای پنهان یک پیام ارتباطی را توصیف و تفسیر کند. به اعتقاد فیلیپ استون^۲ تحلیل محتوا روشی است عینی و بر اساس قواعد معین که مشخصاتی ویژه از یک پیام را کشف می‌کند (ایمان و نوشادی، ۱۳۹۰: ۱۸) که به صورت ترکیبی از ویژگی‌های این دو روش تحلیل محتوا در این پژوهش استفاده شده است:

جدول ۱- برنامه پنجم و ششم توسعه

برنامه	برنامه	مضمین پایه‌ای ^۵	مضمین سازنده ^۴	مضمین فراگیر ^۳
ششم توسعه	پنجم توسعه	دولت نسبت به تحول و ارتقای علوم انسانی در دانشگاه‌ها در ابعاد اسلامی‌سازی، بومی‌سازی امور مربوط به سرفصل‌ها و کتاب‌های درسی و تربیت استاد و انتخاب دانشجویان و رزیده و آن را در اولویت قرار دهد.	۱- موازین شرعی	کارآمدی دولت

1. B. Berleson
2. P. Stone
3. Overarching Themes
4. Constructive Themes
5. Basic Themes

ادامه جدول ۱-

مضامین فراگیر ^۱	مضامین سازنده ^۲	مضامین پایه‌ای ^۳	برنامه پنجم توسعه	برنامه ششم توسعه
کارآمدی دولت	۱- موازین شرعی	توان بازدارندگی مصون‌سازی و افزایش کشور موظف در مقابل انواع تهدیدات حوزه سلامت با رعایت جهات شرعی از جمله محرم و نامحرم	۲	۱
		تقویت نهاد خانواده و جایگاه زنان در عرصه اجتماعی و استیفا حقوق شرعی	۱	۱
	۲- حاکمیت قانون	تحکیم بنیان خانواده با بازنگری قوانین و مقررات مربوطه	۳	۴
		توسعه امور زنان و خانواده برنامه جامع	۱	۲
		طرح جامع حمایت از حقوق زنان	۲	۵
	۳- تمرکززدایی جنسیتی در اداره کشور	عضویت در ارکان تصمیم‌گیری و سیاستگذاری	۰	۱
		مدیریت اجرایی زنان	۰	۲
	۴- تخصصی کردن حکومت	ارتقای توانمندی‌های زنان مدیر و نخبه	۱	۲
		ارزیابی کارآمدی و اثربخشی مأموران شاغل در داخل و خارج از کشور و به‌کارگیری آنان با اولویت تخصص و کارآمدی	۲	۱
		تدوین طرح تخصصی کردن ضابطان قضائی در جهت توانمندسازی و آموزش تخصصی	۱	۱
		اصلاح ساختار اداری تشکیلاتی زنان و خانواده	۱	۳
	۵- عدم وجود فساد اداری و سیاسی	پیشگیری و مقابله دولت با فساد و اختلال در امنیت	۲	۳
		تقویت و سازماندهی نهادهای نظارتی	۱	۱

3. Overarching Themes
4. Constructive Themes
5. Basic Themes

مضامین فراگیر ^۱	مضامین سازنده ^۲	مضامین پایه‌ای ^۳	برنامه پنجم توسعه	برنامه ششم توسعه	
نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد	۶- وجود قوانین حمایت دولت	ارتقای جایگاه زنان در صحنه‌های سیاسی	۲	۱	
	۷- تشکل‌های مدنی	توجه به نقش سازنده سیاسی زنان	۰	۱	
		برنامه‌های توسعه مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی	۳	۶	
	۸- توانمندسازی سیاسی- اجتماعی زنان	توجه به نقش سازنده زنان در امور اجتماعی	۲	۳	
		توسعه نهادهای مردم‌نهاد مربوط به زنان	۴	۲	
	۹- توجه و گسترش نهادهای مدنی و تشکل‌های زنان	توانمندسازی زنان متناسب با شرایط بومی و منطقه‌ای	۰	۳	
		توانمندسازی زنان سرپرست خانواده با برنامه‌های اجتماع‌محور	۱	۰	
		اصلاح ساختارهای اداری تشکیلاتی زنان	۲	۰	
	۱۰- میزان توجه به آسیب‌های اجتماعی زنان	ایجاد و گسترش نهادهای مدنی و تشکل‌های زنان	۰	۱	
		تقویت تشکل‌های کارگری و کارفرمایی متضمن حق قانونی اعتراض صنفی برای این تشکل‌ها	۳	۵	
	۱۰- میزان توجه به آسیب‌های اجتماعی زنان	توسعه تعاملات بین‌المللی با سازمان‌های غیردولتی تشکل‌های زنان	۱	۱	
		پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی	۱	۴	
		رفع خشونت علیه زنان	۰	۱	
			فره‌مندی جامعه از سرمایه انسانی زنان در توسعه پایدار و متوازن، با سازماندهی فرآیند و تقویت جایگاه سازمانی امور زنان و خانواده	۰	۱

3. Overarching Themes
4. Constructive Themes
5. Basic Themes

ادامه جدول ۱-

برنامه ششم توسعه	برنامه پنجم توسعه	مضامین پایه‌ای ^۳	مضامین سازنده ^۲	مضامین فراگیر ^۱
۱	۱	پشتیبانی از مقاومت بسیج زنان		نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد
۱	۰	معاونت امور زنان و خانواده موظف است ضمن ارزیابی و تطبیق سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های دستگاه‌ها و رصد مستمر ارتقای شاخص‌های وضعیت زنان و خانواده، گزارش شورای اسلامی آن را به‌طور سالانه به مجلس و هیئت وزیران ارائه نماید	۱۱- میزان توجه به جوامع زنان	
۴	۰	حضور فعال و تأثیرگذار در فضای مجازی	۱۲- دسترسی به‌موقع به اطلاعات صحیح و	آگاهی و احاطه داشتن از طریق رسانه‌های آزاد
۲	۳	ساماندهی فضای رسانه‌ای کشور، مقابله با تهاجم فرهنگ بیگانه و جرائم و ناهنجاری‌های رسانه‌ای		
۱	۱	تهیه و تدوین نظام جامع رسانه‌ها تا پایان سال اول برنامه با رویکرد تسهیل فعالیت‌های بخش غیردولتی	فعالیت در فضای مجازی	
۱	۱	افزایش و توسعه شبکه ملی اطلاعات و مراکز داده برای خانوارها به میزان ۶۰ درصد		
۱	۱	ارتقای آگاهی، دانش و مهارت همگانی، تقویت رسانه‌های ماهواره‌ای و اینترنتی همسو و مقابله با رسانه‌های معارض خارجی		
۰	۱	تقویت سازوکارهای لازم برای ساماندهی، محتوای دیداری، شنیداری نظارت و پالایش و نوشتاری در فضای رسانه‌ای کشور اعم از رسانه‌های مکتوب، دیداری، شنیداری، رقومی		

3. Overarching Themes

4. Constructive Themes

5. Basic Themes

برنامه ششم توسعه	برنامه پنجم توسعه	مضامین پایه‌ای ^۳	مضامین سازنده ^۲	مضامین فراگیر ^۱
۱	۱	مقابله با جنگ نرم در حوزه‌های مختلف با اولویت حضور فزاینده در فضای مجازی و رایانه‌ای با رویکرد بومی		آگاهی و احاطه داشتن از طریق رسانه‌های آزاد
۱	۱	دولت موظف است از تأسیس شهرک‌های سینمایی، تلویزیونی و رسانه‌ای و اداره آنها حمایت مالی و حقوقی نماید.	۱۳- ارائه محصولات فرهنگی، هنری و سینمایی	
۳	۲	ایجاد مراکز حفظ آثار و فرهنگ سنتی عشایری و روستایی توسط بخش خصوصی و نهادهای عمومی غیردولتی و تعاونی		
۲	۲	تعمیق ارزش‌ها، باورها و فرهنگ مبتنی بر هویت اسلامی و ترویج سیره و سنت اهل بیت علیهم‌السلام		
۱	۲	گسترش دانش دختران	۱۴- میزان توجه به گسترش دانش و پژوهش زنان	آموزش‌های اساسی
۳	۲	توسعه کمی و کیفی آموزشی		
۲	۳	آگاه‌سازی و آموزش مادران		
۲	۲	ارتقای کمی و کیفی دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی بر اساس عدالت آموزشی		
۲	۳	ارتقای جایگاه آموزش و پرورش به‌مثابه مهمترین نهاد تربیت نیروی انسانی و مولد سرمایه اجتماعی و انسانی		
۱	۲	گسترش کرسی‌های نظریه‌پردازی، نقد و آزاداندیشی، انجام مطالعات میان‌رشته‌ای، بومی با توسعه قطب‌های علمی و تولید علم تأکید بر علوم انسانی		

3. Overarching Themes

4. Constructive Themes

5. Basic Themes

ادامه جدول ۱-

مضمین فراگیر ^۱	مضمین سازنده ^۲	مضمین پایه‌ای ^۳	برنامه پنجم توسعه	برنامه ششم توسعه
آموزش‌های اساسی	۱۴- میزان توجه به گسترش دانش و پژوهش زنان	تدوین و ارتقای شاخص‌های کیفی به‌خصوص در رشته‌های علوم انسانی و تأمین آموزش‌های موردنیاز متناسب با نقش دختران و پسران و	۱	۰
	۱۵- میزان توجه به فضاهای آموزشی	متناسب نمودن فضاهای آموزشی مدارس دخترانه	۱	۰
		آموزش تخصصی کارشناسان و مشاوران و قضات	۱	۱
		بازنگری متون و محتوای برنامه‌های آموزشی متناسب با نقش دختران و پسران	۲	۰
	۱۵- میزان توجه به مهارت و بهره‌وری	گسترش مهارت و ارتقا بهره‌وری دختران	۱	۲
		آموزش‌های فنی و حرفه‌ای	۳	۱
	۱۷- میزان توجه به برابری آموزشی	هدایت تحصیلی در زمینه و رشته‌های اولویت کشور	۱	۳
حقوق مدنی و شهروندی	۱۸- حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی	تقویت و گسترش برنامه‌های آموزشی، علمی و تربیتی در شبکه‌های صداوسیما به‌ویژه برای دانش آموزان و دانشجویان	۱	۲
		تأمین حق سرانه بیمه تأمین اجتماعی	۲	۳
		ایجاد بیمه اجتماعی زنان خانه‌دار حداقل دارای سه فرزند	۰	۱
		ارتقای منزلت اجتماعی از طریق فرهنگ‌سازی تحت پوشش بیمه اجتماعی زنان بی‌سرپرست یا خودسرپرست	۴	۱
		بیمه خاص زنان بیوه و سالخورده	۲	۲

3. Overarching Themes

4. Constructive Themes

5. Basic Themes

برنامه ششم توسعه	برنامه پنجم توسعه	مضامین پایه‌ای ^۳	مضامین سازنده ^۲	مضامین فراگیر ^۱
۲	۲	رعایت سیاست‌های کلی جمعیت، سلامت مادر و کودک و ارتقای شاخص‌های نسبت مادر و نوزادان مرگ	۱۸- حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی	حقوق مدنی و شهروندی
۲	۱	حمایت و توسعه بیمه سلامت در بیمه پایه و تکمیلی برای مادران در کلیه مراحل دوران شیرخوارگی بارداری تا پایان دوران		
۳	۲	ورزش بانوان		
۱	۰	تأسیس خانه سلامت دختران و زنان		
۱	۱	تساوی زنان و مردان در مقابل کار هم ارزش	۱۹- تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر	
۱	۱	منع تبعیض در اشتغال و حرفه		
۲	۳	ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی و نیازمند حمایت‌های اجتماعی از خانوارهای		
۱	۲	کمک به حفظ و ارتقای سرمایه اجتماعی با استفاده از توان و ظرفیت‌های مردمی و افزایش مشارکت‌های اجتماعی مردم		
۲	۴	برقراری عدالت در نظام پرداخت، رفع تبعیض دریافت‌ها و برخورداری از و متناسب‌سازی امکانات شاغلین، بازنشستگان و مستمری‌بگیران		
۱	۰	رویکرد عدالت جنسیتی بر مبنای اعمال اصول اسلامی در سیاست‌ها، برنامه‌ها و طرح‌های خود و ارزیابی آثار و تصمیمات اساس شاخص‌های ابلاغی ستاد ملی زن و خانواده شورای عالی انقلاب فرهنگی اقدام نمایند.		

3. Overarching Themes

4. Constructive Themes

5. Basic Themes

ادامه جدول ۱-

مضامین فراگیر ^۱	مضامین سازنده ^۲	مضامین پایه‌ای ^۳	برنامه پنجم توسعه	برنامه ششم توسعه	
حقوق مدنی و شهروندی	۱۹- تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر	نیل به رشد و توسعه اقتصادی بر پایه عدالت نسبت به اعمال سیاست‌های اشتغال‌زایی، مهارت‌افزایی و ارتقای دانش حرفه‌ای و حمایت از مشاغل کوچک خانگی و دانش‌بنیان	۲	۳	
	۲۰- حق اشتغال و کار شایسته	رعایت حداقل مزد متناسب با حداقل معیشت زنان	۰	۱	
	۲۱- بودجه و نظارت	برنامه‌های توسعه مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی	توانمندسازی اقتصادی زنان	۱	۲
		بازنگری قوانین و مقررات مربوط به محورهای تحکیم زنان و خانواده	پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی زنان	۱	۳
	۲۲- زنان و خانواده	توجه به تحکیم خانواده	توجه به حقوق خانوادگی زنان	۳	۵
		حمایت از مادران باردار	حمایت از امور زنان و خانواده	۲	۳
		تأسیس مرکز امور زنان و خانواده	تصویب برنامه جامع امور زنان و خانواده	۲	۳
				۲	۱

تحلیل داده‌ها

* کارآمدی دولت و موازین شرعی: با استفاده از رویکرد قابلیت آماری سن، داده‌ها چشم‌انداز جامعی را در مورد توسعه انسانی نشان می‌دهند. موضوع کلی کارایی دولت با حکمرانی مؤثر همسو می‌شود. به‌طور سازنده، موازین اسلامی مورد تأکید قرار می‌گیرد. مضامین پایه‌ای شامل بومی‌سازی در آموزش، ایمن‌سازی و تقویت نهاد خانواده و جایگاه

3. Overarching Themes
4. Constructive Themes
5. Basic Themes

زن در جامعه است. در برنامه پنجم توسعه نسبت به برنامه ششم، دارای فراوانی بیشتری از مضامین پایه‌ای، نشان‌دهنده تمرکز بیشتر بر پرداختن به این حوزه‌های اساسی در برنامه پنجم است.

* کارآمدی دولت و حاکمیت قانون: با به‌کارگیری رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت توانمندسازی مردم برای استفاده از امکانات برای توسعه انسانی را نشان می‌دهد. موضوع کلی کارایی دولت با حکمرانی مؤثر همسو می‌شود. به‌طور سازنده بر حاکمیت قانون تأکید شده است. مضامین پایه‌ای شامل تحکیم بنیان خانواده، حمایت از حقوق زنان و برنامه جامع برای توسعه امور زنان و خانواده است. در بین برنامه پنجم و ششم توسعه، فراوانی مضامین پایه‌ای افزایش یافته است که نشان‌دهنده تمرکز بیشتر بر این حوزه‌ها در برنامه ششم است.

* کارآمدی دولت و تمرکززدایی جنسیتی در اداره کشور: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت توانمندسازی افراد برای استفاده از امکانات برای توسعه انسانی را برجسته می‌کند. موضوع کلی کارایی دولت با حکمرانی مؤثر همسو می‌شود. از نظر سازنده، تمرکززدایی جنسیتی و عضویت در نهادهای تصمیم‌گیر از موضوعات مهم هستند. شایان ذکر است، افزایش فراوانی مضامین پایه‌ای به مدیریت اجرایی زنان بین برنامه پنجم و ششم توسعه، نشان‌دهنده تمرکز فزاینده بر توانمندسازی زنان در برنامه توسعه ششم است.

* کارآمدی دولت و تخصیصی کردن حکومت: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت توانمندسازی افراد برای استفاده از امکانات برای توسعه انسانی تأکید می‌کنند. موضوع کلی کارایی دولت با حکمرانی مؤثر همسو می‌شود. به‌طور سازنده، تخصص دولت و ارتقای توانمندی‌های مدیران و نخبگان زن برجسته می‌شود. شایان ذکر است فراوانی مضامین پایه‌ای مربوط به ارزیابی کارآمدی ضابطان و تدوین برنامه‌های آموزشی تخصصی ضابطان قضایی در برنامه ششم توسعه نسبت به برنامه پنجم افزایش یافته است. این نشان‌دهنده تأکید روزافزون بر تخصص و کارایی در این زمینه‌ها است.

* کارآمدی دولت و عدم وجود فساد اداری و سیاسی: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت توانمندسازی افراد را برای استفاده از امکانات برای توسعه انسانی

برجسته می‌کند. موضوع کلی کارایی دولت با حکمرانی مؤثر همسو می‌شود. به‌طور سازنده بر عدم وجود فساد اداری و سیاسی تأکید شده است. مضامین پایه‌ای شامل پیشگیری و مقابله با فساد و همچنین تقویت و سازماندهی نهادهای نظارتی است. شایان ذکر است، تعداد مضامین پایه‌ای مربوط به رسیدگی به فساد و ساماندهی نهادهای نظارتی در برنامه ششم توسعه نسبت به برنامه پنجم افزایش یافته است. این نشان‌دهنده تمرکز فزاینده بر روی این موضوعات در مرحله بعدی است.

* نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد و وجود قوانین حمایت دولت: با به‌کارگیری رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت توانمندسازی افراد برای استفاده از امکانات برای توسعه انسانی تأکید می‌کند. مضامین فراگیر شامل نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی است، در حالی که مضامین سازنده بر وجود قوانین حمایتی دولت تأکید دارند. مضامین پایه‌ای شامل ارتقای جایگاه زنان در صحنه‌های سیاسی و شناخت نقش سازنده آنهاست. به‌طور قابل توجهی، کاهش فراوانی مضامین پایه‌ای به زنان در سیاست بین برنامه پنجم و ششم توسعه وجود دارد که نشان‌دهنده تغییر بالقوه در تمرکز یا اولویت‌ها است.

* نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد و تشکل‌های مدنی: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت توانمندسازی افراد را برای استفاده از امکانات برای توسعه انسانی برجسته می‌کند. مضامین فراگیر شامل نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی است. در اینجا سازمان‌های مدنی مورد تأکید قرار می‌گیرند. موضوعات پایه‌ای شامل برنامه‌های توسعه برای مشارکت زنان در فعالیت‌های اجتماعی و نقش سازنده آنها در امور اجتماعی است. شایان ذکر است که در برنامه ششم توسعه تعداد مضامین پایه‌ای مربوط به مشارکت زنان و توسعه سازمان‌های مردم‌نهاد نسبت به برنامه پنجم افزایش یافته است که نشان‌دهنده تمرکز بیشتر بر توانمندسازی زنان در این حوزه‌ها است.

* نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد و توانمندسازی سیاسی - اجتماعی زنان: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت توانمندسازی افراد برای استفاده از امکانات برای توسعه انسانی تأکید می‌کنند. مضامین فراگیر شامل نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی است. به‌طور سازنده، توانمندی سیاسی - اجتماعی زنان برجسته

می‌شود. مضامین پایه‌ای بر توانمندسازی زنان بر اساس شرایط محلی و منطقه‌ای تمرکز دارد. شایان ذکر است فراوانی مضامین پایه‌ای به توانمندسازی زنان در برنامه ششم توسعه نسبت به برنامه پنجم به‌ویژه در زمینه برنامه‌های جامعه‌محور افزایش یافته است.

* نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد و توجه و گسترش نهادهای مدنی و تشکل‌های زنان: با به‌کارگیری رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت توانمندسازی افراد برای استفاده از امکانات برای توسعه انسانی تأکید می‌کند. مضامین فراگیر شامل نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی است. به‌طور سازنده، توجه و گسترش نهادهای مدنی و تشکل‌های زنان مورد تأکید است. مضامین پایه‌ای شامل اصلاح ساختارهای سازمانی زنان، ایجاد و گسترش نهادهای مدنی و تشکل‌های زنان و تقویت تشکل‌های کارگری و کارفرمایی است. شایان ذکر است کاهش فراوانی مضامین پایه‌ای به اصلاح ساختارهای سازمانی زنان و افزایش موارد مرتبط با تقویت تشکل‌های کارگری و کارفرمایی بین برنامه‌های پنجم و ششم توسعه وجود دارد که نشان‌دهنده تغییر تمرکز یا اولویت‌ها است.

* نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد و میزان توجه به آسیب‌های اجتماعی زنان: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها تمرکز بر سیستم حزبی، سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های مردمی را نشان می‌دهند. به‌طور سازنده توجه به آسیب‌های اجتماعی زنان است که از یک مورد در برنامه پنجم توسعه به چهار مورد در برنامه ششم افزایش یافته است. همچنین در برنامه ششم هر کدام یک مورد برای رفع خشونت علیه زنان و ساماندهی و تقویت جایگاه سازمانی زنان در امور خانواده وجود دارد.

* نظام حزبی و سازمان‌های غیردولتی و مردم‌نهاد و میزان توجه به جوامع زنان: با به‌کارگیری رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت نظام حزبی، سازمان‌های غیردولتی و سازمان‌های مردمی را برجسته می‌کند. به‌طور سازنده، توجه به جوامع زنانه شده است که یک مورد در برنامه پنجم و ششم توسعه شناسایی شده است. مضامین پایه‌ای شامل حمایت از بسیج زنان و بهبود شاخص‌های وضعیت زنان و خانواده با افزایش از صفر مورد در برنامه پنجم به یک مورد در برنامه ششم است.

* آگاهی و احاطه داشتن از طریق رسانه‌های آزاد و دسترسی به موقع به اطلاعات صحیح و فعالیت در فضای مجازی: با به‌کارگیری رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت

آگاهی و شمول از طریق رسانه‌های آزاد را برجسته می‌کند. به‌طور سازنده، تمرکز بر دسترسی به‌موقع به اطلاعات صحیح و فعالیت در فضای مجازی است. مضامین پایه‌ای شامل ناهنجاری‌های رسانه‌ای است که از سه مورد در برنامه پنجم توسعه به دو مورد در برنامه ششم کاهش یافته است. همچنین مواردی در زمینه تهیه سامانه جامع رسانه‌ای، توسعه شبکه ملی اطلاعات و مراکز داده برای خانوارها و مقابله با جنگ نرم در حوزه‌های مختلف وجود دارد. شایان ذکر است تعداد مضامین پایه‌ای به مقابله با جنگ نرم در برنامه ششم توسعه نسبت به برنامه پنجم کاهش یافته است.

* آگاهی و احاطه داشتن از طریق رسانه‌های آزاد و ارائه محصولات فرهنگی، هنری و سینمایی: با به‌کارگیری رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت آگاهی و شمول از طریق رسانه‌های آزاد تأکید می‌کنند. به‌طور سازنده، تمرکز بر محصولات فرهنگی، هنری و سینمایی است. مضامین پایه‌ای حمایت دولت از ایجاد سینما، تلویزیون و شهرک‌های رسانه‌ای و همچنین ایجاد مراکزی برای حفظ فرهنگ و آثار سنتی عشایری و روستایی است. در برنامه ششم توسعه تعداد مضامین پایه‌ای به حفظ فرهنگ و آثار باستانی نسبت به برنامه پنجم افزایش یافته است. علاوه بر این، مواردی وجود دارد که به تعمیق ارزش‌ها، باورها و فرهنگ مبتنی بر هویت اسلامی می‌پردازد که بین دو برنامه توسعه سازگار است. * آموزش‌های اساسی و میزان توجه به گسترش دانش و پژوهش زنان: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت آموزه‌های اساسی را با موضوعات سازنده با تمرکز بر گسترش دانش و تحقیق زنان برجسته می‌کند. مضامین پایه‌ای گسترش دانش دختران، توسعه آموزشی از نظر کمی و کیفی، اطلاع‌رسانی و آموزش مادران و بهبود دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی است. کاهش فراوانی مضامین پایه‌ای مربوط به گسترش دانش دختران و اطلاع‌رسانی و آموزش مادران در برنامه ششم توسعه نسبت به برنامه پنجم وجود دارد. با این حال موارد مربوط به توسعه کمی و کیفی آموزشی و بهبود دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی افزایش یافته است.

* آموزش‌های اساسی و میزان توجه به فضاهای آموزشی: داده‌ها با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، اهمیت آموزش‌های پایه را با موضوعات سازنده با تمرکز بر فضاهای آموزشی برجسته می‌کنند. مضامین پایه‌ای شامل مناسب‌سازی فضاهای آموزشی مدارس

دخترانه، آموزش تخصصی کارشناسان، مشاوران و داوران و بررسی محتوای برنامه‌های آموزشی است. شایان ذکر است فراوانی موارد پایه مربوط به مناسب‌سازی فضاهای آموزشی و بررسی محتوای برنامه آموزشی در برنامه ششم توسعه نسبت به برنامه پنجم کاهش یافته است.

* آموزش‌های اساسی و میزان توجه به مهارت و بهره‌وری: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت آموزه‌های اساسی با موضوعات سازنده با تمرکز بر مهارت و بهره‌وری تأکید می‌کنند. مضامین پایه‌ای شامل گسترش مهارت‌ها و بهبود بهره‌وری دختران، آموزش فنی و حرفه‌ای و راهنمایی تحصیلی در زمینه اولویت‌دار است. فراوانی موارد پایه مربوط به ارتقای بهره‌وری دختران و هدایت تحصیلی در برنامه ششم توسعه نسبت به برنامه پنجم افزایش یافته، با این حال کاهش فراوانی مضامین پایه‌ای در آموزش فنی و حرفه‌ای وجود دارد.

* آموزش‌های اساسی و میزان توجه به برابری آموزشی: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت آموزه‌های اساسی را با موضوعات سازنده با تمرکز بر برابری آموزشی برجسته می‌کنند. مضامین پایه‌ای تقویت و گسترش برنامه‌های آموزشی و علمی در شبکه‌های رادیویی و تلویزیونی به‌ویژه برای دانش‌آموزان است. تعداد موارد پایه مربوط به برنامه‌های آموزشی در برنامه ششم توسعه نسبت به پنجم افزایش یافته است.

* حقوق مدنی و شهروندی و حق حیات، سلامت و کیفیت زندگی: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت حقوق شهروندی و شهروندی با مضامین سازنده با تمرکز بر حق زندگی، سلامت و کیفیت زندگی تأکید می‌کنند. مضامین پایه‌ای تأمین سرانه بیمه تأمین اجتماعی، ارتقای منزلت اجتماعی از طریق فرهنگ‌سازی، پوشش بیمه اجتماعی زنان مجرد یا خودسرپرست و ایجاد خانه بهداشت برای دختران و بانوان است. در برنامه ششم توسعه، فراوانی موارد پایه مربوط به بیمه تأمین اجتماعی و پوشش بیمه اجتماعی زنان در برنامه ششم توسعه نسبت به پنجم افزایش یافته است. همچنین مورد جدیدی در برنامه ششم توسعه در خصوص ایجاد خانه بهداشت برای دختران و بانوان معرفی شده است.

* حقوق مدنی و شهروندی و تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت حقوق مدنی و شهروندی را با موضوعات سازنده با تمرکز بر عدالت اجتماعی و فرصت‌های برابر برجسته می‌کند. مضامین پایه‌ای برابری زن و مرد در کار با ارزش برابر، منع تبعیض در شغل و حرفه، ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی و حمایت اجتماعی از خانوارهای نیازمند و به کارگیری رویکرد عدالت جنسیتی بر اساس موازین اسلامی است. در فراوانی مضامین پایه‌ای به برابری زن و مرد در کار و منع تبعیض بین برنامه‌های پنجم و ششم توسعه یکسانی وجود دارد. با این حال کاهش فراوانی مضامین پایه‌ای مرتبط با شاخص‌های عدالت اجتماعی و افزایش فراوانی مضامین پایه‌ای مرتبط با اعمال رویکرد عدالت جنسیتی در برنامه ششم توسعه وجود دارد. * حقوق مدنی و شهروندی و حق اشتغال و کار شایسته: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت حقوق شهروندی و شهروندی با مضامین سازنده با تمرکز بر حق اشتغال و کار شایسته تأکید می‌کنند. مضامین پایه‌ای رعایت حداقل دستمزد برای زنان، برنامه‌های توسعه‌ای برای مشارکت زنان در فعالیت‌های اقتصادی و توانمندسازی اقتصادی زنان است. در برنامه ششم توسعه، فراوانی مضامین پایه‌ای به رعایت حداقل دستمزد، برنامه‌های عمرانی و توانمندسازی اقتصادی نسبت به برنامه پنجم افزایش یافته است.

* حقوق مدنی و شهروندی و بودجه و نظارت: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها اهمیت حقوق مدنی و شهروندی را با موضوعات سازنده با تمرکز بر بودجه و نظارت برجسته می‌کند. مضامین پایه‌ای بازنگری در قوانین و مقررات مربوط به تحکیم زنان و خانواده و همچنین پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی زنان است. در برنامه ششم توسعه در فراوانی مضامین پایه‌ای مربوط به بازنگری قوانین، انسجام وجود دارد اما فراوانی مضامین پایه‌ای به پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی زنان نسبت به برنامه پنجم توسعه افزایش یافته است.

* حقوق مدنی و شهروندی و زنان و خانواده: با استفاده از رویکرد قابلیت آمارتیا سن، داده‌ها بر اهمیت حقوق مدنی و شهروندی با موضوعات سازنده با تمرکز بر زنان و خانواده تأکید می‌کنند. مضامین پایه‌ای توجه به تحکیم خانواده، حقوق خانواده زنان، ایجاد مراکز زنان و خانواده و تصویب برنامه‌های جامع برای امور زنان و خانواده است. در برنامه ششم

توسعه، مضامین پایه‌ای به تحکیم خانواده، حقوق خانواده زنان و ایجاد مراکز نسبت به برنامه پنجم توسعه افزایش یافته است. با این حال کاهش فراوانی مضامین پایه‌ای به تصویب برنامه‌های جامع وجود دارد.

بحث و نتیجه‌گیری

آمارتیا سن با استفاده از مفهوم قابلیت، توانمندی افراد را برای استفاده از امکانات، منابع و کالا با توجه به ویژگی‌های انسان متنوع می‌بیند. این توانمندی‌ها شامل خواندن و نوشتن از طریق آموزش‌های اساسی- آگاهی و احاطه داشتن از طریق رسانه‌های آزاد- فرصت مشارکت آزادانه از طریق انتخابات، همه‌پرسی و استفاده عام از حقوق مدنی و شهروندی است و این تسهیلات نه تنها برای هدایت زندگی شخص، بلکه برای مشارکت مؤثر در فعالیت‌های اقتصادی و سیاسی اهمیت فراوان دارند. بنابراین بر اهمیت در نظر گرفتن ویژگی‌های انسانی متنوع و فراهم کردن منابع و فرصت‌های لازم برای افراد برای استفاده کامل از قابلیت‌های خود تأکید می‌کند.

یکی از جنبه‌های کلیدی که در تحلیل داده‌ها برجسته شده است، نقش آموزش پایه‌ای می‌باشد. از طریق آموزش، افراد مهارت‌های اساسی مانند خواندن و نوشتن را کسب می‌کنند که برای دستیابی به اطلاعات، مشارکت در جامعه و تصمیم‌گیری آگاهانه ضروری است. آموزش مقدماتی افراد را با ابزارهایی برای گسترش توانایی‌های خود و بهبود رفاه کلی خود مجهز می‌کند. یکی دیگر از ابعاد مهم مورد بحث، وجود یک محیط رسانه آزاد است. یک رسانه آزاد تضمین می‌کند که افراد در معرض دیدگاه‌ها، اطلاعات و دیدگاه‌های گوناگون قرار می‌گیرند. این امر آگاهی، تفکر انتقادی و شهروندان آگاه‌تر را تقویت می‌کند. افراد با احاطه شدن توسط ایده‌های مختلف و امکان دسترسی به اطلاعات قابل اعتماد، برای اعمال توانایی‌های خود و مشارکت فعال در فعالیت‌های اقتصادی و سیاسی مجهزتر می‌شوند.

علاوه بر این، تحلیل داده‌های مربوط به اهمیت حقوق مدنی و شهروندی در توانمندسازی افراد برای مشارکت آزادانه و مؤثر در جامعه برجسته شده است تا توانایی شرکت در انتخابات، رفراندوم و اعمال حقوق مدنی برای مشارکت سیاسی فراگیر شود. حفاظت و ترویج این حقوق تضمین می‌کند که افراد فرصت مشارکت در فرآیندهای

تصمیم‌گیری، شکل دادن به سیاست‌ها و شنیده شدن صدایشان را دارند. این به نوبه خود، توانایی کلی آنها را برای داشتن زندگی‌هایی که دلایلی برای ارزش‌گذاری دارند، افزایش می‌دهد. نتیجه‌گیری نشان می‌دهد که با شناخت و پرداختن به این ابعاد از قابلیت‌ها، سیاست‌گذاران می‌توانند محیطی را ایجاد کنند که شکوفایی انسان و توسعه اجتماعی را ارتقا دهد.

با تمرکز بر آموزش پایه، رسانه‌های آزاد و حمایت از حقوق مدنی و شهروندی، آنها می‌توانند سیستم‌های سیاسی فراگیر را تقویت کنند و افراد را برای دستیابی به پتانسیل کامل خود توانمند سازند. تحقیقات بیشتر می‌تواند به مکانیسم‌های خاصی که از طریق آن این ابعاد از قابلیت‌ها بر هم اثر می‌گذارند و بر رفاه فردی و نتایج اجتماعی تأثیر می‌گذارند، عمیق‌تر کند. همچنین می‌تواند چالش‌ها و فرصت‌ها را در اجرای سیاست‌هایی که آموزش اولیه، رسانه‌های آزاد و حمایت از حقوق شهروندی و مدنی را ارتقا می‌دهند، بررسی کند. با به دست آوردن درک جامع‌تر، سیاست‌گذاران می‌توانند استراتژی‌های هدفمندتر و مؤثرتری را برای پیشبرد توسعه سیاسی و ارتقای قابلیت‌های انسانی توسعه دهند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Mohstafa Kavakebyan <https://orcid.org/0000-0002-5255-0587>

Azim Matin <https://orcid.org/0000-0001-6852-4773>

منابع

- بشیریه، حسین، (۱۳۷۲)، *مشارکت سیاسی زنان*، مجموعه مقالات در سمینار مشارکت زنان، تهران: نشر استانداری تهران.
- حاجی پور ساردویی، سیمین، (۱۳۹۶)، *زنان و مشارکت سیاسی*، تهران: ذهن آویز.
- احمدی، مینا، (۱۳۸۳)، «پیامدهای معاهدات بین‌المللی ایران»، *فصلنامه مطالعات راهبردی زنان*، شماره ۲۹، پاییز، صص ۲۷۷-۳۱۹.

- افراخته، حسن و سرابی، سودابه، (۱۳۹۱)، «جایگاه زنان در برنامه چهارم و پنجم توسعه ج.ا. ایران»، فصلنامه مطالعات روانشناسی اجتماعی زنان، سال یازدهم، شماره ۳، صص ۱۵۸-۱۳۳.
- باقری میاب، شهلا، (۱۳۹۰)، «ارزیابی برنامه پنجم توسعه و راهکارهای بهبود فرآیند نظام‌سازی در حوزه زنان و خانواده»، جلد اول مجموعه مقالات سومین نشست اندیشه‌های راهبردی زن و خانواده، صص ۸۱۹-۸۳۵.
- حق پناه، جعفر، (۱۳۹۷)، «توسعه یعنی ظرفیت‌سازی در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی»، دوماهنامه جامعه و توسعه، سال اول، شماره ۲، <https://etmag.ir>.
- رضوی آل هاشم، بهزاد، (۱۳۸۷)، «تحلیل جایگاه مشارکت زنان در روند توسعه سیاسی- اجتماعی انقلاب اسلامی ایران»، ماهنامه (علوم اجتماعی) (ویژه مطالعات زنان و فمینیسم)، شماره ۲۱، دی ماه ۱۳۸۶، صص ۶۰-۷۳.
- ساوه درودی، مصطفی و همکاران، (۱۳۹۱)، «بحران‌های سیاسی و توسعه سیاسی در ایران»، فصلنامه امنیت پژوهی، سال دوازدهم، شماره، پاییز ۱۸، صص ۳۵-۵۹.
- سریع القلم، محمود، (۱۳۷۷)، «ثبات سیاسی و توسعه سیاسی»، فصلنامه سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۴۵-۱۴۶، صص ۱۱-۴.
- صادقی، سهیلا و سمیرا کلهر، (۱۳۸۵)، «ابعاد شکاف جنسیتی و میزان کاهش آن در برنامه سوم توسعه»، فصلنامه پژوهش زنان، دوره ۵، شماره ۲، صص ۲۸-۵.
- غفاری، غلامرضا، (۱۳۷۷)، «زنان و توسعه اجتماعی»، فصلنامه حقوق زنان، شماره ۱۰، صص ۱۰-۱۶.
- کاظمی پور، شهلا، (۱۳۸۵)، فصلی از کتاب زنان و آموزش عالی (چالش‌های اشتغال زنان تحصیل کرده در ایران)، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- کرباسی زاده، مرضیه، (۱۳۸۵)، سیر تحولات اجتماعی زنان در صد سال اخیر، تهران: شرکت انتشارات آکنون.
- کیا، علی اصغر و فقیهی نژاد، مهدی، (۱۳۹۷)، «تحلیل محتوای مفاهیم ارتباط و توسعه در مفاد برنامه چهارم و پنجم توسعه ج.ا. ایران»، دوفصلنامه علمی-پژوهشی الگوی توسعه اسلامی ایرانی، صص ۳۳-۷۱. به زبان، DOR: 20.1001.1.23295599.1397.6.11.2.8.
- کرمی فقیهی، محمد تقی، (۱۳۹۰)، «تحلیل گفتمان برنامه‌های سه گانه توسعه با رویکرد به مسائل زنان و خانواده»، فصلنامه توسعه اجتماعی و برنامه‌ریزی بهزیستی، دوره ۴، شماره ۱۳، صص ۴۵-۶۴. DOI: 10.22054/qjdsd.2013.827

- محمدی، فاطمه، (۱۳۹۷)، جایگاه زنان در پیشرفت جامعه در برنامه‌های پنج ساله توسعه ج.ا. ایران، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- منصوری منصور، (۱۴۰۱)، جایگاه زنان در نظام سیاسی ایران، چاپ اول، تهران: نشر پلک.
- ایان مک لین، ایان، (۱۳۸۷)، آکسفورد، فرهنگ علوم سیاسی، حمید احمدی، تهران: انتشارات میزان.
- پای، لوسین، (۱۳۷۰)، فرهنگ سیاسی و توسعه سیاسی، ترجمه مجید محمدی، فصلنامه فرهنگ، ش. ۵-۶، صص ۱۱-۳۷.
- پرزورسکی، آدام، (۱۳۸۶)، گذار به دموکراسی (ملاحظات نظری و مفهومی)، ترجمه محمدعلی کدیور، تهران: گام نو.
- راش، مایک، (۱۳۹۸)، جامعه و سیاست، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: انتشارات سمت.
- سن، آمارتیا کومار، (۱۳۸۳)، توسعه به مثابه آزادی، ترجمه حسین راغوفر. تهران: ناشر کویر.

References

- Anderson, J.A, (1974), "Public Policy Making", New York: Pager, *Journal of Cleaner Production*, Vol. 166, 1295-1304.
- Anderson, R, (2007), "Thematic Content Analysis (TCA)": Descriptive Presentation of Qualitative Data, Institute of Transpersonal Psychology, Retrived from <http://www.wellknowingconsulting.org/publications/pdfs/ThematicContentAnalysis.pdf>.
- Boyatzis, R. E, (1998), *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*, Thousand Oaks, CA: Sag.
- Sen, Amartya Kumar, (2000), *Development as Freedom, Second Edition*, New York :Puvlished by Alfred A, Knope, INC, P.df Version.
- Braun, Virginia & Clarke, Victoria, (2006), "Using Thematic Analysis in Psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, pp. 77-101. <http://dx.doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>.

In Persian

- Afrahte, Hassan and Sarabi, Sudابه, (2012), “The Position of Women in the Fourth and Fifth Development Plans of the Republic of Iran”, *Quarterly Journal of Social Psychology Studies of Women*, Year 11, No. 3., pp. 158-133. [In Persian]
- Ahmadi, Mina, (2004), “Consequences of Iran's International Treaties”, *Quarterly Journal of Strategic Women's Studies*, No. 29, Fall 2004, pp. 277-319. [In Persian]
- Bagheri Miyab, Shahla, (2011), “Evaluation of the Fifth Development Plan and Strategies for Improving the System-Building Process in the Field of Women and Family”, Volume 1, of the Collection of Articles of the Third Meeting of Strategic Thoughts on Women and Family, pp. 819-835. [In Persian]
- Bashirieh, Hossein, (1993), *Women's Political Participation, Collection of Articles in the Seminar on Women's Participation*, Tehran: Social Affairs Publications, Tehran Governorate. [In Persian]
- Ghafari, Gholamreza, (2008), “Women and Social Development”, *Quarterly Journal of Women's Rights*, July and August 1998, Issue 10, pp. 10-16. [In Persian]
- Hajipour Sardavii, Simin, (2017), *Women and Political Participation*, Tehran: Publications: Zehn Aveyez. [In Persian]
- Haqpanah, Jafar, (2018), “Development Means Capacity Building in the Cultural, Political and Economic Fields”, *Society and Development bimonthly*, Year 1, No. 2, 2 Interview <https://etmag.ir>. [In Persian]
- Ian McLean, Ian , (2008), *Oxford, Political Science Dictionary*, Hamid Ahmadi, Tehran: Mizan Publications, pp. 621 and 622. [In Persian]
- Ian McLean, Ian, (2008), *Oxford, Political Science Dictionary*, Hamid Ahmadi, Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Karbasizadeh, Marzieh, (2006), *The Social Developments of Women in the Last Hundred Years*, Tehran: Aknon Publishing Company. [In Persian]

- Kazemipour, Shahla, (2006), *A Chapter from the Book Women and Higher Education (Challenges of Educated Women's Employment in Iran)*, Tehran: Research Institute for Cultural and Social Studies. [In Persian]
- Kia, Ali Asghar & Faghihinejad, Mehdi, (2017), "Content Analysis of the Concepts of Communication and Development in the Provisions of the Fourth and Fifth Development Plans of the Islamic Republic of Iran", *Two Quarterly Scientific-Research Journals of the Iranian Islamic Development Model*, pp. 33-71, DOR: 20.1001.1.23295599.1397.6.11.2.8. [In Arabic]
- Mansouri Mansoor, (2012), *The Position of Women in the Political System of Iran*, First Edition, Tehran: Palak Publishing House. [In Persian]
- Mohammad Taghi Karami Faghihi & Mohammad Taghi, (2011), "Discourse Analysis of the Three Development Programs with an Approach to Women and Family Issues", *Quarterly Journal of Social Development and Welfare Planning*, Volume 4, Issue 13, pp. 45-64. (DOI): 10.22054/qjsd.2013.827. [In Persian]
- Mohammadi, Fatemeh, (2018), *The Position of Women in the Progress of Society in the Five-Year Development Plans of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Islamic Culture and Thought Research Institute Publications. [In Persian]
- Pai, Lucin Pai, (1370), "Political Culture and Political Development", Translated by: Majid Mohammadi, *Culture Quarterly*, Volume Vol. 5-6, pp. 37-44. [In Persian]
- Pai, Lucin, (1370), "Political Culture and Political Development", Translated by Majid Mohammadi, *Culture Quarterly*, Vol. 5-6. [In Persian]
- Przorski, Adam, (2006), *Several Problems in the Transition to Democracy (Theoretical Theoretical and Conceptual Considerations)*, Translated by: Mohammad Ali Kadivar, Tehran: Gam Nou. [In Persian]
- Przorski, Adam, (2006), *Several Problems in the Transition to Democracy (Theoretical and Conceptual Considerations)*, Translated by Mohammad Ali Kadivar, Tehran: Gam Nou. [In Persian]

- Razavi Al-Hashem, Behzad, (2008), "Analysis of the Position of Women's Participation in the Process of Political-Social Development of the Islamic Revolution of Iran", *Monthly (Social Sciences) (Special for Women's Studies and Feminism)*, Vol. Mare 21, January 2007: pp. 60-73. [In Persian]
- Rush, Mike, (2019), *Society and Politics*, Translated by: Manouchehr Sabouri, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Rush, Mike, (2019), *Society and Politics*, Translated by Manouchehr Sabouri, Tehran: Samt Publications. [In Persian]
- Sadeghi, Soheila & Samira Kalhor, (2006), "Dimensions of the Gender Gap and the Rate of Its Reduction in the Third Development Plan", *Quarterly Journal of Women's Research*, Vol. 5, Issue 2, pp. 5-28. [In Persian]
- Saree-e-Qalam, Mahmoud, (2000), "Political Stability and Political Development", *Quarterly Journal of Political Economy*, Issue 145-146, pp. 4-11. [In Persian]
- Saveh Dorudi, Mostafa et al., (2012), "Political Crises and Political Development in Iran", *Quarterly Journal of Security Studies*, Year 12, Issue, Fall 18, pp. 35-59. [In Persian]
- Sen, Amartya Kumar, (2007), *Development as Freedom*, Translated by Hossein Raghofer, Tehran: Kavir.

استناد به این مقاله: کواکبیان، مصطفی و متین، عظیم، (۱۴۰۳)، «جایگاه زنان در توسعه سیاسی؛ تحلیل مضمون برنامه‌های پنجم و ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ج.ا.ایران»، پژوهش‌های راهبردی سیاست، دوره ۱۳، شماره ۵۱، ۲۸۳-۳۲۳.

Doi: 10.22054/QPSS.2024.76423.3328

Quarterly of Political Strategic Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License